

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ БАТЫС ТЕОЛОГИЯСЫНДАҒЫ БИЛІК КОНЦЕПЦИЯСЫ

¹ Г. Мәлік, ² А. Сағиқызы

АҢДАТПА

Мақала билік құбылысының пайда болуының саяси және діни негіздерін зерттеуге арналған және саяси теологияны зерттеу саласына қатысты. Билік құбылысының теологиялық негіздерін зерттеу жұмыстың қолданбалы аспектісі болып табылатын герменевтикалық талдау деректерін ескере отырып, неоинституционалды әдіснамалық парадигма аясында жүргізілді. Билік феномені кең аспект – әлеуметтік онтология аясында, болмыстың негізгі қабатының бөлігі ретінде қарастырылады. Теологиялық парадигма аясында авторлар билік құбылысының негізгі онтологиялық тұжырымдамаларын қарастырды. Орта ғасырлардағы саяси-философиялық теорияда «билік» ұғымы төрт негізгі латын сөзімен жеткізілді: «auctoritas», «potestas», «dominium» және «imperium», олардың әрқайсысы билік құбылысының бір қырын қамтыды. «Auctoritas» - бедел, «potestas» – қуат, «dominium» – иелік, «imperium» - бұйрық. Сонымен қатар, алғашқы екі сөз – «auctoritas» және «potestas» – ортағасырлық билік тұжырымдамасының мәнін түсінудің кілті болды. Бұл жұмыста ортағасырлық Батыс Еуропа монархиялары Католик шіркеуімен өзара әрекеттесетін, ашық қақтығыстарға жол бермейтін, өзара шағымдарды жеңілдететін және тіпті рухани және зайырлы биліктің ынтымақтастығын ең жоғары саяси деңгейде ұйымдастыратын ерекше белгілер мен механизмдер анықталды. Саяси биліктің мәнін түсіну, сондай-ақ осы құбылыстың тарихи және теологиялық тұрғыдан шығу тегі туралы әртүрлі ұстанымдар қарастырылады; отандық және шетелдік сарапшылардың жұмыстары зерттеледі.

Түйін сөздер: билік феномені, бедел, саяси философия, саяси теология, теология.

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

² ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Г. Мәлік, galim.malik@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Мәлік Г., Сағиқызы А.
Ортағасырлық Батыс теологиясындағы билік концепциясы // Адам әлемі. – 2022. – №4 (94). – Б. 112-122.

* Мақала № BR10965263 «Қазақстандық қоғамның әлеуметтік жаңғыруы: идеялық-дүниетанымдық негіздемелер, концептуалды үлгілер, әлеуметтік-мәдени үрдістер, әлеуметтік-саяси технологиялар» ғылыми бағдарлама аясында жазылды.

Концепция власти в средневековой западной теологии

Аннотация. Статья посвящена изучению политико-религиозных основ происхождения феномена власти и относится к области исследований политической теологии. Изучение теологических основ феномена власти проводилось в рамках нео-институциональной методологической парадигмы с учетом данных герменевтического анализа, который является прикладным аспектом работы. Феномен власть рассматривается в рамках более широкого аспекта – онтологии социального, как часть фундаментального слоя бытия. Авторы в рамках теологической парадигмы рассмотрели основные онтологические концепции феномена власти. В политико-философской теории Средних веков понятие «власть» передавалось че-

тырмыя основными латинскими словами: «auctoritas», «potestas», «dominium» и «imperium», каждое из которых освещало одну из граней феномена власти. «Auctoritas» – авторитет, «potestas» – мощь, «dominium» – обладание, «imperium» – повеление. При этом два первых слова – «auctoritas» и «potestas» – являлись, безусловно, ключевыми для понимания сути средневековой концепции власти.

В данной работе выявлены специфические черты и механизмы, при помощи которых средневековые западноевропейские монархии взаимодействовали с Католической церковью, не допуская открытых конфликтов, смягчая взаимные претензии и даже организовав сотрудничество духовной и светской власти на самом высоком политическом уровне

Рассматриваются различные позиции по пониманию сущности политической власти, а также по происхождению этого явления в историческом и теологическом ключе; изучаются работы как отечественных, так и зарубежных экспертов.

Ключевые слова: феномен власти, авторитет, политическая философия, политическая теология, теология.

The Concept of Power in Medieval Western Theology

Abstract. The article is devoted to the study of the political and religious foundations of the origin of the phenomenon of power and belongs to the field of research of political theology. The study of the theological foundations of the phenomenon of power was carried out within the framework of a neo-institutional methodological paradigm, taking into account the data of hermeneutic analysis, which is an applied aspect of the work. The phenomenon of power is considered within the framework of a broader aspect - the ontology of the social, as part of the fundamental layer of being. The authors examined the basic ontological concepts of the phenomenon of power within the framework of the theological paradigm. In the political and philosophical theory of the Middle Ages, the concept of «power» was conveyed by four main Latin words: auctoritas, potestas, dominium and imperium, each of which illuminated one of the facets of the phenomenon of power. «Auctoritas» – authority, potestas» – power, «dominium» – possession, «imperium» – command. At the same time, the first two words – auctoritas and potestas – were, of course, key to understanding the essence of the medieval concept of power.

This work reveals the specific features and mechanisms by which medieval Western European monarchies interacted with the Catholic Church, preventing open conflicts, mitigating mutual claims and even organizing cooperation between spiritual and secular authorities at the highest political level

Various positions are considered on understanding the essence of political power, as well as on the origin of this phenomenon in a historical and theological way; the works of both domestic and foreign experts are studied.

Keywords: Phenomenon of Power, Authority, Political Philosophy, Political Theology, Theology.

Kіpіcne

Саяси биліктің концептуалды негіздеріне көптеген философтар ғылыми қызығушылық танытады. Өткеннің еншісінде қалып бара жатқан ортағасырлық теориялар мен концепциялардың қарапайымдылығы туралы үрдіс қалыптасты; оны осы концепциялардың күрделілігін тереңірек түсіну алмастырды. Христиандық онтология мен теологиядағы Құдайдың көмегімен толық детерминизм сол тарихи кезеңнің эпистемологиялық моделі үшін табиғи нәрсе, бірақ соған қарамастан ортағасырлық концепциялар қазіргі

философиялық ілімдерде айқын немесе жасырын түрде қамтылған. Саяси билік онтологиясын іздеу тақырыбына шешімнің өзектілігі әртүрлі ауқымдағы саяси акторлардың іс-әрекетін зерттеу мен бағалаудың жаңа векторларын анықтау қажеттілігінен туындады. Егеменді мемлекеттердің халықаралық және ішкі саясатына елеулі әсер ететін жаһандану процесі саясат пен қоғамның басқа да салалары арасындағы шекараларды бұлыңғыр етіп, билік туралы түсініктің өзін өзгертуге әкеледі. Дегенмен, заманауи трансформацияларды талдау үшін саяси онтология тәжірибесіне және басқа да эпистемологиялық па-

радигмаларға жүгіну қажет. Зерттеу тұрғысынан ең қызықты және тиімдісі орта ғасырлардағы философиялық-теологиялық доктрина және оның категориялық аппараты болып табылады [1].

Ортағасырлық саяси-философиялық ой-пікірдің маңызды ерекшелігі Құдайдың кез келген мемлекетте билік басы (Жоғарғы билеуші) ретінде танылуында болды. Осылайша, Августин Аврелий былай деп жазды: «Құдай – Жоғарғы билеуші... Адам өмірі Құдайдың құдіретті заңдарымен басқарылады» [2].

Ортағасырлық теология мен философия саяси қарым-қатынас формаларының дамуының қайнар көзі және жалпы саясатты қабылдаудағы өзгерістердің теориялық негізі болды, сондықтан таңдалған тақырыптың өзектілігі күмән тудырмайды. Бұл жұмыс ортағасырлық нормативтік-теологиялық дәстүрдегі саяси биліктің онтологиялық принциптерін зерттеуге бағытталған. Зерттеудің жаңалығы саясат пен саяси категорияларды метафизикалық және институционалдық-құқықтық тұрғыдан қарастыруды көздейтін әдіснамалық тәсілдер жиынтығында жатыр [3]. Орта ғасырлардағы теологиялық доктрина билік онтологиясын қабылдаудың және білдірудің екі деңгейін «билік», «бедел», «мүмкіндік», «иелену» және т.б. сияқты формалды-құқықтық категориялар арқылы біріктіруге мүмкіндік береді. Бұл ұғымдарды философия тарихы контекстінде зерттеу саяси трансформацияның қазіргі түрлерін талдау үшін қажет.

Орта ғасырлар дәуірі – бірнеше концептуалды түсіндірме үлгілердің, соның ішінде саясат және құқық сияқты құбылыстарды зерттеуге байланысты жасалу мен дамудың тарихи кезеңі. Қазіргі саяси философтар өз жұмыстарында қолданатын саяси теориялар мен концепциялардың көпшілігі ортағасырлық теология шеңберінде тұжырымдалған. Саяси философ Карл Шмитт мынаны дұрыс атап өтеді: «Саяси теология: егемендік тұжырымдамасы

туралы төрт тарау» [4], «Партизандық теория: саяси концепцияға уақытша ескерту» [5], «Jus publicum Europaeum ұлттар құқығындағы Жер Номосы» [6] және басқалары, соның ішінде «Билік және билеушіге қол жеткізу туралы әңгіме» [7] және т.б. К. Шмитт тұжырымдама мен қажеттілікті теологиялық түсіндіру идеясын және креационизмнің христиандық теориясына ұқсастық жасау қажеттілігін алға тартады. Біздің ойымызша, саясаттың онтологиясы мен негізгі саяси құбылыстарды зерттеу аясында теологияға жүгіну терең методологиялық әлеуетке ие. Бірақ біздің елде біршама кең тараған постструктурализм парадигмасы айқын параллельдерге ие және Апокалипсис туралы ортағасырлық теологиялық мифпен тікелей байланысты. Постмодерндік философиялық рефлексияның негізгі концепциялары ақыр аяғында поста-покалипсистердің үздіксіз күйінен шығатын оның болмысының соңғы онтологиялық фазасы ретіндегі «соңы», «ақырғылық» идеясына негізделген. Постмодернизмнің «автордың өлімі», «субъектінің өлімі», «әлеуметтік өлім» және басқа да «нарративтері» ортағасырлық ойдың апокалипстік және постапокалипстік тенденцияларын жасырын түрде қамтиды.

Әдіснама

Жұмыстың әдістемелік негізі зерттеу пәнінің ерекшелігімен анықталады. Саяси теология саласы зерттеу тұрғысынан өте күрделі және осы пәннің әртүрлі аспектілерін зерттеу контекстінде кешенді әдіснамалық көзқарасты талап етеді. Негізгі әдістеме жалпы ғылыми және жалпы логикалық әдістердің жиынтығын: талдау және синтез, индукция және дедукцияны қамтуы керек. Саяси өмір дамуының жалпы заңдылықтарын анықтау үшін абстрактіліден нақтыға көтерілудің диалектикалық әдісі қолданылды. Саяси биліктің ықтимал көріністерін зерттеу үшін формалды логика әдістері қолданылды [8].

Зерттеу әдіснамалық плюрализмді және бірнеше теориялық концепциялардың синергетикалық бірлігін білдіретін неоклассикалық философиялық көзқарастың принциптеріне негізделген. Салыстырмалы-тарихи әдіс орта ғасырлардағы әртүрлі философиялық және діни ілімдердегі саяси билік ұғымдарын зерттеуде қолданылды; уақытаралық салыстыру жалпы және ерекше белгілерді анықтауға және саяси биліктің қайнар көздерін анықтау тәсілдерін жіктеуге мүмкіндік берді. Жүйелік көзқарас қазіргі саяси тенденцияларды бір көпқырлы құбылыс аясында зерттеуге бағытталған. Саяси билікті зерттеуде негізгі әдіснамалық дәстүр ретінде біз К.Шмитт еңбектерінде барынша толық дәлелденген конфликт моделін қолдандық.

Негізгі бөлім

Орта ғасырларда христиандық батысеуропалық дүниетанымның негізі болды, сондықтан шіркеудің саяси және әлеуметтік салаларда үстемдік ету туралы талаптары дін тұрғысынан ақталды. Католиктік христиандық концепциясы бойынша шіркеу және оның басшысы Рим Папасы өз билігін тікелей Мәсіхтен алды, содан кейін шіркеу тәж кигізу рәсімінің көмегімен монархтарға өкілеттік береді және сол арқылы олардың билігін заңды етеді. Демек, мемлекет басшысы және ол тағайындаған лауазымды адамдар христиан шіркеуіне бағынуға міндетті. Сонымен қатар, шіркеу биліктің пайда болуы туралы негізгі библиялық догмалардың және көптеген әртүрлі теориялардың көмегімен өз беделін дәлелдеді, олардың бірі «екі қылыш теориясы» деп аталады. Қысқаша айтқанда, бұл ілімнің мәнін былайша тұжырымдауға болады:

Құдай рухани және зайырлы билікті бейнелейтін екі қылышты жаратты. Рухани қылыш шіркеуге, ал зайырлы қылыш монархтарға тиесілі, өйткені шіркеудің жалаңаш, қанды жүзді

қолдануы мүмкін емес. Осылайша, зайырлы патшашіркеудің «сыртқы саясат жөніндегі» қызметшісі болды және адамдарға бұйрық беруге, сондай-ақ оларды жазалауға құқылы болды [2, 86-87 б.]. Монарх өз билігін шіркеудің (кардинал, епископ немесе папаның өзі) қолынан алғаны сияқты, зайырлы ақсүйектер де корольге қызмет етуінің арқасында ғана феодал болғанын атап өткен өте маңызды. Монархтың құдайлық құқығы феодал билігінің негізі болды, сондықтан ақсүйектер кейде патшалармен қақтығысқа түскенде, әулетті құлатуға немесе өз иеліктерін заңды түрде тәуелсіз мемлекеттерге айналдыруға әрекет жасамады [2, 115-118 бб.].

Шіркеу билігінің беделі ортағасырлық діни догмалардың және әртүрлі құқықтық және саяси ілімдердің қалыптасуымен одан әрі күшейтілді. Бәлкім, сол кездегі ең негізгі әлеуметтік-философиялық концепцияларды қарастырған жөн болар.

Дүниенің және оның барлық элементтерінің құдайдың жаратуы онтологиялық тұжырымдамасы бірнеше ежелгі грек философтарына тән болды, бірақ христиандық түсіндірме саяси теология контекстінде саяси биліктің пайда болуын түсіндіру үшін әдіснамалық тұрғыда маңызды болып табылатын бірнеше ерекше белгілерге ие. Апостол Павел Римдіктерге жазған 3-ші хатында билік табиғатының онтологиялық негізін растайды: «Өйткені құдайлық емес күш жоқ; бар билік орнатылды» (Римдіктерге 13:1). Әлеуметтіктің ортағасырлық типі үшін дараланған және бірегей билеушілердің – патшалардың, императорлардың болуы табиғи құбылыс. Христиандық доктринаның онтологиялық ұстанымы тұрғысынан билік мәселесі былайша қойылады – билік феноменінің өзін Құдай орнатқан болмыстың және Құдай қойған болмыстың дихотомиялық бірлігі ретінде бейнелеу [9]. Ал егер бірінші жағдайда биліктің институтандырылған, біртұтас көзі туралы айтатын болсақ, яғни билік

«Жер қаласының» әлеуметтік институты ретінде қабылданса, екінші жағдайда құдайсыздық туралы айтқанда, әңгіме билеушінің тұлғасы теорияның өзінде маңызды рөл атқаратын осы биліктің нақты тасымалдаушылары туралы болып отыр.

Жалпытеориялық мағынада билік мәселесі бір мезгілде теологиялық, идеологиялық және психологиялық болып табылады. Дегенмен, онтологиялық тұрғыдан алғанда, Құдай арқылы жердегі биліктің институты күмән тудыруы мүмкін емес.

Дін мамандарының мәтіндерінде және тікелей Киелі Кітапта қалыптасқан ғалам туралы ортағасырлық түсініктер күнә мен азаптың алқабы болып табылатын Жердегі қалаға қатысты кемсітушілікке толы және барлық күш Құдайдан болғандықтан, қатыгез билеуші күнәһар патшалық идеясына толығымен сәйкес келді және адамдарға күнәлары үшін жаза ретінде ұсынылды. Алайда биліктің теологиялық және философиялық дискурсқа табиғи түрде енген әлеуметтік-саяси мәселесі, оның анықтамалары мен онтологиялық мәртебелері көптеген түсіндірулерді тудырды. Оның жоғары орта ғасырлар дәуірінде гүлденуі табиғи нәрсе болды. Бұл кезде басым көпшілігінде өкілі монарх болған зайырлы билік пен өкілі Киелі Тақ пен Рим Папасы болған діни билік арасындағы күрес күшейді; Қасиетті Жазбалар мен Папа Тағы Конституциясының мәтіндері саяси күрес құралы және ілімнің өзін әрбір нақты жағдайға бейімдеу құралы болғандықтан, билікті легитимациялаудың және билік легитимділігінің әртүрлі түрлеріне теориялық ізденістер жүргізілді [10].

Орта ғасырлардағы бүкіл тарих – дихотомияның концептуализациясының тарихы – саяси (яғни зайырлы) және құдайдың әртүрлі вариациядағы қатынасын түсіндіретін үнемі жаңа терминдер мен түсіндірмелердің пайда болуы. Ортағасырлық дәстүрде саяси дін ілімінің орталық концепциясы болып

табылатын «билік» ұғымы төрт терминмен көрініс тапқан: *auctoritas* «бедел», *potestas* – «билік», *dominium* – «иелену», *imperium* – «қолбасшылық». А.В.Мареј өз зерттеулерінде бұл терминдердің бәрі де билік категориясына жататынын және әртүрлі контекстер мен түсіндірмелерде «билік атаулары» ретінде қолданылатынын атап өтеді [11].

Латынша «*potestas*» женский родағы зат есім болып табылады және «қуатты», «күшті» дегенді білдіретін *potis* [12] сын есімінен пайда болған. *Potestas* *possum* етістігімен туыстас [12, 300 б.], ол өз кезегінде «*potis*» сын есімі мен «*esse*» болу етістігінің бірігуінен пайда болған, яғни «қуатты болу», «күшті болу» дегенді білдіреді. «*Potestas*» мағынасының ерекшелігі оның Ортағасырдағы аясының билік тәжірибесінен бөлінуіне, биліктің басқа қырларының фондында саралануына қатысты қолданылады, «күш пен қуат» мағынасына ұқсас, ол күш мағынасын да, қабілет мағынасын да, ұлылық мағынасын да бейнелейді.

Тұтастай алғанда, латын тіліндегі *potestas* негізі болып табылатын «*poti-*» түбірінің дамуы соңғысын түсіну үшін өте маңызды кейбір мағыналарды көрсетеді. Олардың арасынан, біріншіден, «ердің күші», екіншіден, «күш», үшіншіден, «үстемдік» деп бөлуге болады. Біріншісі биліктің бұл түрінің отбасылық-тайпалық қатынастар аясынан шыққанын көрсетеді. Екіншісі биліктің бұл түрінің зорлық-зомбылықпен байланысын ашады: бұл күшке ие болған соғысқа қабілетті, бұл әсіресе ескі француздық *potestas* дериваттарында көрініс тапты. Ақырында, мұндай билік субъекті мен мүлікті белгілі бір түрде байланыстырады: бұл қожайын мен меншік иесінің заттарды басқару билігі.

Potestas – латын тіліндегі билікті білдіретін әртүрлі контекстер мен мағыналардағы ең кең таралған атаулардың бірі. Тура мағынада бұл сөз бірдеңе істеу қабілетін білдіреді – бұл негізгі мағына. Ол құқықтықтан бастап тұрмыстық, діни тақырыпқа

дейін әртүрлі контекстерге таралады. Potestas – қоғамдық ұйымдасу тәсілі (esse in potestate), субъектіге қатысты оның жеке бостандығын (esse suae potestatis) сипаттай алады, заң шығару құқығын (potestas legisferendi sive legislativa) немесе субъектінің билікке ие болу қабілетін (mea potestas) білдіруі мүмкін. [13]. Potestas саяси билікке де қатысты бола алады, мұнда ол мағынасы жағынан dominium мен imperium немесе қоғамдық қызметке, қызметке магистрат билігіне жақын болады. Метонимикалық тұрғыдан алғанда potestas мағынасы қоғамдық қызмет атқаратын адамның өзіне, магистратқа немесе билеушіге де таралады. Осылайша, potestas мағынасы қабілеттілікке дейін таралады.

Ежелгі Римдегі билік тілінде «auctoritas» сөзінің бір-бірімен байланысты екі негізгі мағыналық аспектілері бар: қоғамда танылған қасиеттердің мағынасы және құқықтық мәртебенің мәні. Іс жүзінде ол сенат мүшелеріне, рим халқына, жекелеген азаматтарға, билер мен олар қабылдаған шешімдерге және императорға қатысты болуы мүмкін [13, 222 б.].

Мен қолданудың екі тобын қарастырамын: auctoritas patrum (кейінірек auctoritas Senatus болған) және auctoritas principis - principalis (билеуші) жағдайы. Auctoritas patrum түсінігі халық жиналысының шешімдерін заң мәртебесінде Сенаттың (патшалық Римде – патриций ақсақалдар жиналысы, сондықтан – patrum) бекіту тәртібін білдіреді. Атап айтқанда, бұл патша немесе магистрат билігін бекітуге, рим билігі тіліндегі термин бойынша шенеуніктің imperium бекітуге қатысты. А.В.Марей auctoritas сенаторларға берілген қасиет екенін, ал кейінірек институттанған сайын Сенаттың өзі екенін атап өтеді. Бұл қасиет Сенат шешімдеріне саяси шындықты құрайтын және әскери күшті (империйді) басқаратын нақты билік береді. Соның ішінде рим халқы оларға сеніп тапсырған магистраттардың билігі (potestas), алдыңғы бөлімде

көрсетілгендей, auctoritas келісімі мен мақұлдауымен ғана заңды болады [12, 118-121 б.].

«Imperium» сөзі «бұйрық беру», «басқару», «үстемдік ету» дегенді білдіретін «impero» етістігінен шыққан, ол өз кезегінде paro («дайындау», «орналастыру») етістігінен шыққан, «туу», «өндіру», «табу» дегенді білдіретін «pario» етістігіне туыстас [12, 318 б.]. Осылайша, «paro» етістігінің түбірі «ip» сөз алды қосымшасы тіркесу «бірдеңені болдыру» мағынасын береді [13, 311 б.], ал «imperium» сөзінің өзінде әкенің балаларына және қожайынның құлдарға қатысты билігі, әкімшілік билік секілді «билік» мағынасы бар [13, 311 б.].

Ежелгі Римнің билік тілінде «iurisdictio» және «imperium» терминдері өте тығыз байланысты: екеуі де магистраттың қызметке кіріскен кезде алатын билігі мен өкілеттігінің мөлшерін білдіреді [13, 523 б.]. Мұндағы «iurisdictio» мағынасы беделді, аумақтық және соттық көрініске ие. Біріншіден, ол магистраттың қызметі кезіндегі барлық бұйрықтары мен актілерін білдіреді және магистрат мәртебесіне байланысты градацияларға ие: ол үлкен немесе кіші болуы мүмкін. Екіншіден, «iurisdictio» магистраттың өкілеттігі бар аумақты, ауданды білдіреді және ақырында, «iurisdictio» претордың сот қызметін білдіреді. Империя дәуірінде «iurisdictio» ауқымы айтарлықтай кеңейіп, Римдегі «Imperium» барлық жоғары билік органдарына және кез келген сот қызметіне қатысты заң шығарушы норманы, билік ету құқығын немесе билікті білдіреді [13, 546 б.].

Осылайша, «imperium-ға» ие болу, жоғарыда айтылғандай, дәстүрден (римдік) және қасиетті (христиандық сенім) саласынан бастау алатын кейбір билікке, auctoritas-қа белгілі бір қатысуды білдіреді. Христиан мәдениетінде imperium мен auctoritas ұғымдарының арасындағы кері байланыс осылай жұмыс істейді: біріншісі соңғысынан шыққан, беделге ие болған

«auctoritas», «imperium-ды» басқарады. Осының негізінде орта ғасырлардағы империяны легитимациялаудың екі моделі қалыптасады: христиан әлеміндегі жоғарғы «auctoritas» иерепі ретінде Рим папасынан алынған (translatio imperii концепциясы, Ұлы Карлдың тәж киюі).

А.В. Марей бұл терминдерді дихотомиялық жұптар ретінде бағалауды және auctoritas – «бедел», potestas – «билік», dominium – «иелену», imperium – «қолбасшылық» деп ең жалпы түрде аударуды ұсынады. Ортағасырлық христиандық дәстүр «әлемді басқаратын екі император, екі принцип бар: патшалық билік және епископтардың қасиетті билігі» [11, 540 б.] деп болжады. Осылайша, император «potestas», яғни іс-әрекет мүмкіндігінің иесі деп танылды, ал шіркеу үшін бұл дәл осы әрекеттерді заңдастырушы билік «auctoritas» болды. «potestas» және «auctoritas» - бір тиынның екі жағы, биліктің екі жүзі, олар бірінсіз бірі мүмкін емес. «potestas» бар, бірақ «auctoritas» жоқ билеушінің іс-әрекеттері құдайдың жоспарына қайшы келіп, олжауыз, озбыр патшаға айналды, ал халық осы жағдайдың арқасында мұндай патшаны құлатуға мүмкіндік алады. Сонымен қатар, тек «auctoritas-қа» ие болған шіркеу қоғамды зайырлы билеушісіз басқара алмайды, өйткені дін маманы Бернар Клервоның «Екі қылыш» теориясына сәйкес Құдай берген зайырлы билік, «екінші қылышты», шіркеу тікелей пайдалана алмайды, тек жанама түрде билеушінің әрекеті арқылы қолдана алады [11, 542 б.].

V ғасырдың аяғында Рим Папасы Геласий I Шығыс Рим империясының императоры Анастасийге жолдаған хатында былай деп жазады: «Бұл дүниені басқаратын екі бастау бар. Бұл патшалық билік (regalis potestas) және епископтардың қасиетті билігі (sacrata auctoritas pontificum). Рим Папасы Геласий I үшін зайырлы билеушілердің денелерге билік етуі маңызды, олар бірдеңе істей алады. Бірақ тек шіркеу билігі ғана олардың әрекеттерін заңдастырып,

олардың іс-әрекеттеріне заң қабығын кигізе алады, әрекеттерін құқық саласына бере алады. potestas бар және auctoritas жоқ адам жауызға айналады. Осылайша, орта ғасырлардың өн бойында дамитын тирания концепциясының бірінші нүктесі бекітілді: шіркеудің қолдауынан айырылған зайырлы билеуші - дінбұзар патша, жауыз, potestas пен auctoritas дихотомиясы одан әрі барлық саяси ойлардың негізін құрайды [14].

XIII ғасырдың 90-жылдарында папа тағына отырған және 1302 жылы тақтан тайдырылған Бонифаций VIII Франция королі Филипп IV Әдеміге үндеу жасай отырып, шіркеу мен шіркеу билігінде, негізінен potestas – сыртқы күш, мәжбүрлеу билігі бар деп талап етеді, ал патшалық билікте барытек auctoritas қана. Бұдан келесі сұрақ туындайды: Бонифаций нені көздеді? Ол неліктен осындай терминологиялық инверсияға жол береді? Егер оның мәтіндерін, әсіресе Unam Sanctam булласын мұқият талдайтын болсақ, онда қорытынды мынадай болары анық: Бонифаций VIII үшін бұл терминдер Геласий I үшін болған мағынасынан айырылған. Бонифаций VIII үшін potestas пен auctoritas монетаның екі жағы, plenitudo potestatis екі жағы. Әдемі Филипке жазған хатында оған шіркеуде auctoritas жоқтығын емес, шіркеуде potestasta бар екенін жазғанын атап өткен маңызды. Шіркеу зайырлы монархтарға қатысты толық билікке ие [15].

Белгілі христиан философтарының бірі Августин Аврелий өзінің атақты «Тәубесінде» Құдайдың күшін жердегі патшалардың күшімен салыстырады: «Кез келген мемлекетте өзара бірігудің басты шарты патшаларға, жалпы, ең жоғарғы билікке бағыну болып табылатындықтан, біз бүкіл әлемді билеуші және оны Өз қолының жұмысы ретінде басқаратын Құдайға, аспан Патшасына, Оған құрметпен қызмет ете және Оның барлық өсиеттеріне күмәнсіз мойынсұна отырып, қаншалықты бағынуымыз керек? және де адам қоғамындағы билік пен басшылық арасындағы төменгілер жоғарыларға

бағынатыны және жоғарылар төменгілерден артық болғаны сияқты Құдай бәрінен жоғары және бәрі Оған бағынуы керек» [16].

Августиннің концепциясы барлық мемлекеттік, құқықтық және әлеуметтік заңдар адамның күнәһарлығынан қажет екендігін және бұл күнәһарлықтың адам бойында ерік бостандығының болуымен алдын ала анықталғанын меңзеген. «Адам шайтанға тәнімен ұқсамайды, – деп жазады Августин, – ондай тән шайтанда жоқ, бірақ ол адамша өзімен-өзі өмір сүретіндіктен... Сонымен, адам Құдайдың жазғанына сәйкес емес, адам ретінде өз бетімен өмір сүрсе, ол шайтанға ұқсайды» [17]. Бұдан шығатыны, ерік-жігерге ие болған адам үмітсіз күнәда өмір сүруге мәжбүр. Енді адамның жалғыз үміті ерік бостандығын жоймайтын, бірақ оны емдейтін Рақатпен байланысты болды. Августин бүкіл адамзатты екі түрге бөледі: адамға сәйкес өмір сүретіндер және Құдайға сәйкес өмір сүретіндер. Бұл бөлу орта ғасырлардағы саяси доктриналарда маңызды рөл атқарған Августиндік «екі қала» концепциясының негізінде жатыр. Августин адамзат тарихын екі қауымның: жердегі және көктегі текетірес пен күрес ретінде қарастырады. «Жер қаласы» – зайырлы мемлекет. Оның негізінде адамдардың материалдық игіліктер мен жеке мүдделері үшін күресі жатыр. Басқаша айтқанда, «жер қаласын» өздері үшін өмір сүретін адамдар қоғамы ретінде сипаттауға болады.

«Жер бетіндегі қала» тұрғындарының айрықша белгісі – «Құдайды жек көруге» әкелген өзін-өзі сүю. «Жердегі қала» қарым-қатынасының негізінде тәкаппарлық жатыр: «Ал тәкаппарлық жалған асқақтатуға құштарлық емей не? Жалған асқақтау мынада: жанның өзі жабысуға тиісті бастауды қалдырып, өзі үшін осындай бастау болуға тырысады. Мұндай жағдай ол өзінен артық ұнататын Игіліктен ауытқып, өзін шектен тыс ұната бастағанда орын алады. Жалтару – ерікті түрде жалтару»

[2, 30 б.]. «Жер қаласы» – бұл белгілі бір мемлекет немесе қоғам емес, тек өз мүддесі үшін өмір сүретін адамдардан тұратын барлық қоғамдар мен мемлекеттердің жиынтығы. Сондықтан мұндай «жердегі» мемлекеттердің барлығының әлеммен және бір-бірімен қарым-қатынасының ережелері бірдей, сондықтан халықаралық және ішкі саясаттарында бірдей принциптер әрекет етеді. «Аспандағы қала» басқаша көрінеді – Құдай мен Оның ережелерін өз мүдделерінен жоғары қоятын бүкіл әлемге таралған адамдар қауымдастығы. «Аспандағы қала» азаматтары әртүрлі халықтардың салт-дәстүрін біріктіруге тырыспайды және олардың бүкіл әлемге ұсынатын саяси идеялы жоқ. Олар бүкіл әлеммен тек рухани туыстық пен Құдайға ортақ сенімге ұмтылады. Шіркеу «Құдай қаласының» мүшелерін моральдық тұрғыдан біріктіреді. Олардың өмірі өздеріне деген сүйіспеншіліктен артық Құдайға деген сүйіспеншілікке негізделген. «Құдай қаласының» мүшелері жердегі емес, құдайлық заңдарды ұстанады. Августин «аспан қаласы» саяси режим емес, Құдайды шын жүректен қастерлейтін және христиандық тақуалықты дүниелік игіліктерден жоғары қоятын адамдар қауымы дейді. Жер әлемінде «аспан қаласы» әлеуметтік-саяси шындық емес, алайда оның азаматтарына мәңгілік уәде етілген.

Талдау

Осылайша билікке ат қою оның күрделі табиғатын ашады. Латынша *potestas* билік, күш, мүмкіндік, қабілет, мәжбүрлеу күші ретінде саясатты жүзеге асырудың негізінде жатқан соқыр материя болып табылады. Бұл «*potestas gladii*» ретінде А. Мерей «*imperium*» ұғымында айқын көрінетін магистраттың күші, өмір мен өлімге дейін жеткен билік. Рим папаларына дейін ол, ең алдымен, зорлық-зомбылық және әскери күш ретінде зайырлы билеушінің билігі

болды, ал егер бастапқыда ол күш императорлар мен корольдерге тән болып танылса, папалық институт күшейген сайын ол тиісінше папалардың мүмкін болатын қасиеті ретінде көрінеді. Дегенмен, «potestas» өз алдына саяси билік емес, ол заңдылықты қажет етеді.

Заңдылықтың қайнар көзі – «potestas» қара күшін билік дәрежесіне шығаратын, тәрбиелейтін «auctoritas». Себебі, auctoritas-тың басты белгісі – құзіреттілік – «auctoritas» болуы жақсылық пен жамандықты ажыратады, не керек екенін біледі, сондықтан осы білімге құрметпен қарайтын ережелерді мойындайды және бекіте алады. Нәтижесінде, саяси ұйымдағы өзгерістер «auctoritas» тасымалдаушысының өзгеруімен бірге жүреді, ал «potestas» өзгеріссіз қалады: Сенат патрициандық ақсақалдардың жиналысы ретінде, рақымдылық арқылы Мәсіхпен байланысты Рим Папасы, империяның ежелгі дәстүрінің мұрагері ретінде француз королі ретінде беделге ие болуы мүмкін. Еуропаның ортағасырлық тарихы аясында «auctoritas» таратылатын екі негізгі бағыт бар деп айтуға болады: империя тарихына қатысы барлықты білдіретін римдік және рақым мен Мәсіхке қатысы барлықты білдіретін христиандық. Олар өте күрделі түрде бірге өмір сүреді және екеуі де заңдастыру жүйесіне және патшалардың билігі мен Рим Папасының билігіне қатысады.

«Auctoritas» және «potestas» осылайша диалектикалық түрде билікті шығарады, ол одан әрі заң, бұйрық және ол толтыратын шек кеңістігіне дейін таралады. Iurisdictio, imperium және regnum үштігі күш пен беделдің үйлесуі нәтижесінде пайда болатын әрекеттің құралы болып шығады. Сот, ерік және орын белгілі бір тұтастыққа (res publica, патшалық, христиан әлемі) қорғау және құтқару шарттарын (қылмыскерлер мен жаулардан) кеңейте отырып, күш пен бедел бергендей қызмет етеді. Осылайша, «iurisdictio», «imperium» билікпен жабылған сол кеңістіктің схемала-

ры ретінде алға шығады: елестетілген, символдық, дәлме-дәл, адамдық.

Құдай – христиандық наным-сенімдердегі абсолютті және барлығын қамтитын құдіреттің көрінісі. Барлық басқа жаратылған объектілер тек салыстырмалы күшке ие болуы мүмкін.

Билік ұғымы билеушілердің немесе жүйелердің саяси билігімен ғана шектелмейді, ол ғаламдағы барлық процестердің Жаратушының еркіне абсолютті бағынуын қарастырады. Адамзат қоғамындағы билеушілердегі саяси билік Құдайда шоғырланған абсолютті билік ұғымының аз ғана бөлігі. Адамдар бұл салыстырмалы күшке тек Жаратушының рұқсатымен ғана иелік ете алады.

Қорытынды

Осылайша, орта ғасырлардағы саяси-құқықтық құндылық категорияларының табиғи дамуы туралы қорытынды жасауға болады. Христиандық және исламдық дін ілімінің жетістігі екені сөзсіз билік феноменінің әдіснамалық және терминологиялық аппаратын жасаумен қатар, орта ғасырлар саясаттың этикалық және идеологиялық аспектілеріне де өз ізін қалдырды. Діни құндылықтармен араласқан саяси идеалдар саяси романтизм идеологиясынан радикалды саяси және діни ағымдарға дейін Жаңа және Қазіргі заманның практикалық саясатында қолданыс тапқан жаңа идеологиялық доктриналарды, жаңа этикалық принциптерді және институционалдық ұйымдардың гибридік формаларын қалыптастырды. Осыған байланысты саясаттың діни принциптерін зерттеуге үндеу қазіргі саяси шындық контекстінде өте өзекті болып отыр [18].

Ортағасырлық саяси теологияның дихотомиясы король - егемендік ортағасырлық концепцияда көрініс табады. Э. Кантаровичтің [19] «Патшаның екі денесі. Орта ғасырлардағы саяси теология туралы очерк» ауқымды еңбегінде

билік етуші патшаны идеясы екі - табиғи (өлім) және саяси (өлмес, көрінбейтін, шешім қабылдау және халықтың мүддесі үшін әрекет ету құқығын беретін) дене ретінде сипатталған.

Билеушінің екі денесінің арасында дүниелік пен құдайлықты байланыстыратын көзге көрінбейтін бірлік бар. Дегенмен, бірлік болған жағдайда да патшаның саяси денесі әрқашан табиғидан асып түседі – патша, ең алдымен, «Құдай құдіретінің өкілі», өз халқының билеушісі.

Патшаның билігі тәңірлік, бірақ табиғатынан емес, рақымынан: «патшаның билігі – Құдайдың күші; жаратылысынан Құдайға, ал рақымымен патшаға тиесілі». Осылайша, патша рақымы бойынша Құдай болып табылады және ол өзінің барлық әрекеттерін бір мезгілде Құдайдың рақымына бөлене отырып, ажалды адам ретінде жасайды. Бұл идеялар орта ғасырдың гүлдену кезеңінде өте танымал болған абыз-патша ілімінде көрініс тапты. Дегенмен, шіркеудің рөлі мен беделін төмендету арқылы ортадан тепкіш күштердің бұлтартпастығы егеменді билеушінің заңдылығының негіздерін қайта қарау қажеттілігін тудырды.

Алайда, Еуропада көптеген жылдар бойы саяси билікті заңдастырудың қажетті көзі болған шіркеу институтының рөлін құлату биліктің жаңа заңдастырушы принципін іздеу қажеттілігін тудырды, өйткені тарихи кезеңнен қайта өрлеу дәуірі биліктің өзін-өзі анықтау және өзін-өзі жүзеге асыру идеясының сәйкессіздігін дәлелдеді. Бұл қайнар көз, бұған дейін айтылғандай, заң болды. Жаңа «заң басымдығы» доктринасы діни догмалардың орнын басты. «Мемлекет» және «ұлт» ұғымдары жаңа мағынаға ие бола бастады, биліктің қоғамдық институттары бұрын Шіркеуде болған тоталитарлық сипатқа ие бола бастады. Саяси легитимация құралы ретінде құқықтық институттарға шағым бүгінгі күні де сақталуда, алайда қазіргі шындық жағдайында құқыққа заңдылықтың

қайнар көзі ретінде «potestas» берілген, ал биліктің қазірдің өзінде «auctoritas» сақтап қалғаны назар аудартады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Sandrine Baume. On political theology: A controversy between Hans Kelsen and Carl Schmitt. - Lausanne, University of Lausanne, 2012. - 381 p.
- 2 Августин Аврелий. О граде Божьем. Книги XIV-XXII. - Алетейя, 1998. - 589 с.
- 3 Royce M. R. Political theology of European integration: comparison of the influence of religious stories on European politics. - New York, Palgrave MacMillan, 2017. - 310 p.
- 4 Шмитт С. Политическая теология: Четыре главы о концепции суверенитета. - Чикаго, Издательство Чикагского университета, 2005. - 581 с.
- 5 Шмитт С. Теория партизана // *Новый столетний обзор*. - 2004. - 4 (3). - 67 с.
- 6 Schmitt K. Nomos of the earth in the law of peoples jus publicum europaeum. - New York, Telos Press Publishing, 2006. - 642 p.
- 7 Шмитт С. Концепция политического: Расширенное издание. - Чикаго, Издательство Чикагского университета, 2008. - 436 с.
- 8 Ching K. L., Chan V. L. Positive emotions, positive feelings and health: life philosophy // *Review of Linguistics and Culture*. - New York. - 2020. - 314 p.
- 9 Розенберг А. Экономическая теория как политическая философия // *Журнал социальных наук*. - М. - 1999. - №4(36). - 587 с.
- 10 Burke M. J., Stevens, J.K. Political power and the future of renewable sources of power// *A critical review*. - London, 2018. - 693 p.
- 11 Marei A.V. The people and their king: The theory of royal power in the Castilian Kingdom of the XIII century. In the Evolution of Social Institutions. - New York, 2020. - 609 p.
- 12 Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. - М., 1995. - 869 с.
- 13 Berger A. Encyclopedic Dictionary of Roman Law. - 1953. - 768 p.
- 14 Андреева Л. А. Сакрализация власти в истории христианской цивилизации. Латинский Запад и православный Восток. - М.: Ладомир, 2007. - 304 с.
- 15 Ле Гофф Ж. Другое Средневековье: время, труд и культура Запада. - Екатеринбург, Изд-во Уральского ун-та, 2000. - 328 с.
- 16 Антология мировой философии. Т. 1, ч. 2. - М.: Мысль, 1969. - 689 с.
- 17 Блюменталь У. Р. Папство и закон в григорианской революции: Канонист Абтейлунг. - М., 2001. - 543 с.
- 18 McCormick J.P. Sources of Political Power after the Enlightenment: Biblical Atheism,

Political Theology, and the Schmitt–Strauss Exchange. History of European Ideas. - New York, 2011. - 478 p.

19 Канторович Е. Х. Два тела короля. Исследование по средневековой политической теории. - М., Издательство Института Гайдара, 2013. - Изд-во Уральского ун-та, 359 с.

Transliteration

1 Sandrine Baume. On political theology: A controversy between Hans Kelsen and Carl Schmitt. - Lausanne, University of Lausanne, 2012. - 381 p.

2 Avgustin Avrelij. O grade Bozh'em. Knigi XIV-XXII [On the city of God. Books XIV-XXII]. - Aletejja, 1998. - 589 s. (in Russ)

3 Royce M. R. Political theology of European integration: comparison of the influence of religious stories on European politics. - New York, Palgrave MacMillan, 2017. - 310 p.

4 Shmitt S. Politicheskaja teologija: Chetyre glavy o koncepcii suvereniteta [Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty]. - Chikago, Izdatel'stvo Chikagskogo universiteta, 2005. - 581 s. (in Russ)

5 Shmitt S. Teorija partizana [The theory of the partisan] // *Novyj stoletnij obzor*. - 2004. - 4 (3). - 67 s. (in Russ)

6 Schmitt K. Nomos of the earth in the law of peoples *jus publicum europaeum*. - New York, Telos Press Publishing, 2006. - 642 p.

7 Shmitt S. Koncepcija politicheskogo: Rasshirennoe izdanie [The Concept of the Political: Expanded Edition]. - Chikago, Izdatel'stvo Chikagskogo universiteta, 2008. - 436 s. (in Russ)

8 Ching K. L., Chan V. L. Positive emotions, positive feelings and health: life philosophy // *Review of Linguistics and Culture*. - New York. - 2020. - 314 p.

9 Rozenberg A. Jekonomicheskaja teorija kak politicheskaja filosofija [Economic theory

as a political philosophy] // *Zhurnal social'nyh nauk*. - M. - 1999. - №4(36). - 587 s. (in Russ)

10 Burke M. J., Stevens, J.K. Political power and the future of renewable sources of power// *A critical review*. - London, 2018. - 693 p.

11 Marei A.V. The people and their king: The theory of royal power in the Castilian Kingdom of the XIII century. In the Evolution of Social Institutions. - New York, 2020. - 609 p.

12 Benvenist Je. Slovar' indoevropskikh social'nyh terminov [Dictionary of Indo-European social terms]. - M., 1995. - 869 s. (in Russ)

13 Berger A. Encyclopedic Dictionary of Roman Law. - 1953. - 768 p.

14 Andreeva L. A. Sakralizacija vlasti v istorii hristianskoj civilizacii. Latinskij Zapad i pravoslavnyj Vostok [Sacralization of power in the history of Christian civilization. Latin West and Orthodox East]. - M.: Lodomir, 2007. - 304 s. (in Russ)

15 Le Goff Zh. Drugoe Srednevekov'e: vremja, trud i kul'tura Zapada [Another Middle Ages: time, work and culture of the West]. - Ekaterinburg, Izd-vo Ural'skogo un-ta, 2000. - 328 s. (in Russ)

16 Antologija mirovoj filosofii [Anthology of world philosophy]. T. 1, ch. 2. - M.: Mysl', 1969. - 689 s. (in Russ)

17 Bljumental' U. R. Papstvo i zakon v grigorijskoj revoljucii: Kanonist Abtejlung [Papacy and Law in the Gregorian Revolution: Canonist Abtejlung]. - M., 2001. - 543 s. (in Russ)

18 McCormick J.P. Sources of Political Power after the Enlightenment: Biblical Atheism, Political Theology, and the Schmitt–Strauss Exchange. History of European Ideas. - New York, 2011. - 478 p.

19 Kantorovich E. H. Dva tela korolja. Issledovanie po srednevekovoj politicheskoi teorii [Two bodies of the king. A Study in Medieval Political Theory]. - M., Izdatel'stvo Instituta Gajdara, 2013. - Izd-vo Ural'skogo un-ta, 359 s. (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

<i>Мәлік Галым</i>	PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
<i>Сағиқызы Аяжан</i>	бас ғылыми қызметкер, философия ғылымдарының докторы, профессор, Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан
<i>Малик Галым</i>	PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
<i>Сағиқызы Аяжан</i>	Главный научный сотрудник, доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и религиоведения, Алматы, Казахстан
<i>Malik Galym</i>	PhD student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
<i>Sagikyzy Ayazhan</i>	Chief Researcher, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies, Almaty, Kazakhstan